

"NÜFUS, ÇEVRE, RİO KONFERANSININ KRİTİĞİ"

Arş. Gör. Hasan KONIK

- * GİRİŞ
- * ÇEVRENİN TANIMI
- * EKOLOJİ VE EKO-SİSTEMİN TANIMI
- * ÇEVRE SORUNLARININ TANIMI
- * NÜFUS VE ÇEVRE SORUNLARI
- * NÜFUSTA KAYNAKLANAN ÇEVRE SORUNLARININ NİTELİĞİ
- * NÜFUS VE ÇEVRE İLİŞKİLERİ
- * HIZLI KENTLEŞMENİN NEDEN OLDUĞU SORUNLAR
- * NÜFUS, KALKINMA, TASARRUF, İSTİHDAM
- * NÜFUSUN ÇEVRE ÜZERİNDEKİ DİĞER OLUMSUZ ETKİLERİ
- * DÜNYA VE TÜRKİYE NÜFUSUYLA İLGİLİ RAKAMLAR NÜFUS ARTIŞISININ ÖZELLİKLERİ
- * DÜNYA NÜFUSU VE TARİHSEL GELİŞMESİ
- * TÜRKİYE ÖZELİNDE DURUM
- * NÜFUS ARTIŞININ ÇÖZÜMÜ: NÜFUS PLANLAMASI
- * TÜRKİYE'DE UYGULANAN NÜFUS POLİTİKASININ İRDELENMESİ
- * SONUÇ VE RİO KONFERANSININ KRİTİĞİ

* GİRİŞ

Artan nüfus, gelişen endüstri ve ülkelerin tabii varlıklarını tehdit eden kirlenmeler çevre sorunlarını yirminci yüzyılın son çeyreğinde insanlığın en önemli sorunu haline gelmiştir. İnsanların ve ülkelerin geleceği yönünden taşıdığı bu önem yanında, çevre sorunları, kişilerin günlük hayatlarında gördükleri, bildikleri ve yaşadıkları gelişmeler zinciri olarak da ayrı bir önem taşımaktadır. Havası ve suyu kirlenmemiş, toprağı bozulmamış, gürültüden ve diğer kirliliklerden uzak, temiz, güzel, yeşil ve sağlıklı bir çevre yirminci yüzyılda yaşayan kişilerin en büyük isteğı, insanlığın da geleceğe huzurla bakabilmesinin teminatıdır.

"İnsanoğlu şimdiki ve gelecekteki nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek sorunluluğı taşımaktadır." Yukarıdaki ifadenin Stokholm'de BM Çevre Konferansı Deklerasyonu'nun birinci maddesi olarak kabul edilmesinin ardından yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen bugün için, hala çevreyi korumak için önemli adımların atıldığını söylemek, pek mümkün değildir. Hatta, denebilir ki durum tam tersine, o zamandan bu yana dünyanın birçok yerinde daha da kötü gitmiştir.

Günümüzde hemen hemen bir doğa yasası geçerliliğı taşıyan olgu, sanayileşen ve büyüyen kentlerde çevre sorunlarının hızla artmasıdır. Dünyanın neresinde olursak olalım, çevre sorunları, sosyo-ekonomik, teknolojik, kültürel ve politik profilin yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınmanın tüm bölgelere tüm bölgelere dengeli dağılımının sağlanması ve ülke içinde bölgeler arasındaki sosyal ve tabii dengesizliklerin dikkate alınarak sanayileşmenin yürütülmesi önemli sorunlar arasında sayılmıştır. Çünkü, ekonomi de ayrı özellik ve nitelik taşıyan bölgelerin bulunması, iktisaden gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde birer vakıa olarak ortaya çıkmaktadır. Ülke hükümetleri bu gerçekleri gözardı etmek yerine, bölgeler arasında dengeli ve tutarlı bir kalkınma politikası izlemeyi arzu etmekte, bu amaçla çeşitli tedbirler almaktadırlar. BM Çevre Örgütü'nce yayınlanan Burtland Raporu'nda doğal ve beşeri kaynaklar ile çevre faktörlerinin hükümet ve sanayi düzeyinde planlama ve karar verme süreçlerine entegre edilmesi önerilmektedir.

* Çevrenin Tanımı

En genel anlamda çevre, insanın ve diğer tüm canlı varlıklar ile birlikte doğanın ve doğadaki insan yapısı öğelerin bütünüdür⁽¹⁾. Tanımdan da anlaşılacağı gibi, çevre, bireyle ilgili canlı ve cansız olmak üzere iki kısma ayrılabilir⁽²⁾. Cansız çevre fiziksel çevre unsurlarını, canlı çevre ise biyolojik çevre unsurlarını teşkil eder⁽³⁾. İnsanı temel olarak bir ayırım yaparsak; insanlar toplumsal yaşam ilişkileri içinde doğal kaynakları kullanarak, teknoloji geliştirerek ekonomik faaliyette bulunurlar. Bu faaliyetlerin gelişimi ile kendilerine, kendilerinden

Önce de varolan ve kendilerinin hiçbir katkısı olmadan oluşmuş doğal çevreden (4) farklı bir çevre olan yapay çevreyi (5) oluştururlar. Yine, kişinin çevresini, özel çevresi veya yakın(6) çevresi ve sosyal (7) çevresi olarak ayırmak mümkündür. Sonuç olarak çevre denince iki oluşumun anlaşılması gerekir; birincisi doğal olarak esasen varolan ve bizlerin de parçası bulunduğumuz biosfer, ikincisi ise, kendimizin yarattığı teknosfer'din (8). Hemen belirtelim ki bu ayırmalar kendi içinde de ayırmalara tabi tutulabileceğimiz gibi, başka şekillerde de ayırmalar oluşturabiliriz.

* Ekoloji ve Eko-Sistem'in Tanımı

İlkçağ Yunanlıları bir yolculuk sonunda döndükleri evlerine, dönülen yer anlamında "oikos" derlerdi. Bu sözcükten "oikoloji (ekoloji)" ve "oikonomi" tanımlamaları türetilmiştir (9). Ekonomi, ev faaliyetlerinin ölçülmesi, ekoloji ise evin tanımlanması anlamına geliyordu. Bugün ekoloji özellikle, "hayvan (insan dahil) ve bitki gibi topluluklardan oluşan canlı organizmaların hem kendi aralarında hem de çevre ile aralarındaki enerji akışı ve çevresel etkileşim gibi ilişkilerin araştırılması (10)" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım klasik ekolojinin tanımı olup; 1886'da bu terimi bulan Ernest Haeckel'in verdiği tanıma hemen hemen koşuttur. Ekolojinin değişik bir tanımlaması şu şekilde de yapılabilir: Organizma ötesinde varolan sistemlerin işlevlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Buradan işlevden kasıt, ele alınan nesnenin tipik belirli etkinlikleri ve bu etkinlikleri yaparken kurduğu ilişkiler (11). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, ekolojinin başlıca dört inceleme alanı mevcuttur: a) Hücre, b) Organizma, c) Populasyon, (üreme, nüfus) d) Biyo-senoz (12). Yukarıdaki tanımları birleştirerek kısa ve olarak değişik bir tanımlama da şu olabilir; ekoloji, otum'un dediği gibi, insan ve diğer canlıların birbirleriyle ve çevresiyle olan ilişkilerini inceleyen çok disiplinli bir bilim dalıdır (13). Son olarak şunu ekleyelim ki, ekoloji bilimi başlıca üç prensipten hareket eder: a) Dayanışma, b) Sınırlılık, c) Bağımlılık (15).

Ekolojinin temel işleyişine ya da öğretilerine hakim olan, zımni olarak bozulmaları çevre sorunlarının nedenlerini teşkil eden, kuralları da öz bir biçimde şu şekilde sayabiliriz:

- a - Doğanın bütünlüğü ilkesi,
- b - Doğanın özdenetimi ilkesi,
- c - Doğanın çeşitliliği ilkesi,
- d - Doğada varolan madde yok, yok olan madde varolmaz ilkesi,
- e - Doğaya karşı elde edilen her başarının bir bedeli vardır ilkesi,
- f - Doğanın geri tepme ilkesi,

- g - Doğa en uygun çözümü bulur ilkesi,
- h - Kültürel evrime ve geleneksel ekolojiye saygı ilkesi,
- ı - Doğa ile birlikte gitmek ilkesi ⁽¹⁶⁾.

Ekosistemin tanımlaması ise şöyle yapılabilir: Bir arada yaşayan, canlı varlıklar ile onların içinde buldukları ortamı birbirine bağlayan, göreceli bir uyum ve örgütlük içindeki, karşılıklı ilişkiler ⁽¹⁶⁾ ile güneş enerjisinden oluşan bir bütündür ⁽¹⁷⁾. Daha somut bir tanımlama ise şöyle yapılabilir: Bir çölden okyanusa kadar tanımlanmış bir alanda yaşayan bitki, hayvan (insan dahil) ve mikroplar, içinde yaşadıkları çevre ile birlikte ekosistem olarak adlandırılır. Kı saca etosistem, bir besin ya da enerji zinciri olarak tanımlanabilir ⁽¹⁸⁾.

* Çevre Sorunlarının Tanımı

Genel anlamda çevre kirlenmesi, çevrenin bozulması tahrip olması anlamını da beraberinde içermektedir. Bu sebeple, çevre kirlenmesinin tanımını yapmadan evvel, çevrenin tahribatının ne zaman başladığına bakmakta fayda var.

Yazılı tarihte insanlığın son 5 bin yılı hakkında çok az kayıt vardır. Yapılan arkeolojik kazılar insanların M. Ö.. 7000 yılında tarımsal işletmeler kuracak kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir. Bu toplulukların en önemli sorunları, ekime açtıkları toprakların belli bir süre sonra verimsiz hale gelmesi ve oradan, başka yerlere göçetmek zorunda kalmaları idi. Böylece, insanlığın yerleşik hayata geçmesi ve nüfusun artması ile ilk çevre kirlenmesi veya çevre tahribatı oluşmuş oluyordu ⁽¹⁹⁾. Yine arkeolojik kayıtlar göstermektedir ki Mısırlılar, Maya Uygarlığı, Asurlular gibi eski büyük medeniyetlerin yıkılışında nüfus artışının neden olduğu ekolojik yıkıntıların büyük rolü olmuştur ⁽²⁰⁾.

Türkçe'de çevre kirlenmesi ya da tahribatı manasında kullandığımız kelimenin İngilizce karşılığı "Pollüsyon" kelimesidir. Anlamı ise kirlenme, bozulma, bir şeyin nitelik ve özelliklerinde olumsuz etkiler husule gelmesi olayını ifade eder ⁽²¹⁾. Köken olarak da Latince bir kelime olan "Polluere" fiilinden türemiştir ⁽²²⁾. Bozucu etkiyi yapan maddeye de "Pollueratant", bunları etkileri sonucu bozulan ve kirlenen maddeye ise "Polluted" denir ⁽²³⁾.

Çevre kirlenmesinin tarihsel oluşumunun ve tanımında yeralacak unsurları belirttikten sonra bir tanım verecek olursak, şöyle bir tanımlama yapmak mümkündür. Çevre kirlenmesi; tabii olayların ve insanların her türlü faaliyetleri dolaylı (ki nüfus ne kadar çok olursa olumsuz etkisi de o kadar artar) ⁽²³⁾. Zehirli ve kirlenici denebilecek çeşitli şekillerdeki (katı, sıvı, gaz) maddelerinin toprağa, suya ve havaya saçılmaları ⁽²⁴⁾, hava titreşimine neden olunması (gürültü) ⁽²⁵⁾, hoş olmayan kokuların yayılması, beslenme zincirindeki bozulma nedeniyle gıdalarda oluşan bozulmalar ⁽²⁶⁾ ve bunlara ilaveten tabiattaki doğal olaylardan dolayı dünyada varolan canlı dengesinin bozulmasıdır.

* Nüfus ve Çevre Sorunları

Çevre, herşeyden evvel, nüfus artışıdaki doğrudan doğruya etkilenmektedir. Nüfus sorunu basit anlamda, dünyadaki insan sayısının giderek hızlı bir şekilde artması sorunu değil, aynı zamanda, artan bu insan sayısı ile varolan kaynaklar arasındaki dengenin kurulması sorunudur ⁽²⁶⁾.

Yukarıda da izahına çalıştığımız gibi, polüsyon deyimi, aslında doğal kaynakların kirlenmesi, bozulma suretiyle çevresel (ekolojik) koşullardaki dengenin olumsuz yönde değiştiğini (bozulduğunu) ifade eder. Ancak, nüfusun da, çevrenin unsurlarından olduğu, biyolojik ve sosyal gelişmelerden sonra da iyi anlaşılması üzerine, "nüfus popülasyonundan" da sözedilmeye başlanmıştır. Bundan maksat miktarı ve kalitesi düşük olan nüfusun, yalnız ekonomik gelişmeyi değil, sosyal ve kültürel yaşamı da engellediği, daha doğrusu kötüleştirdiği. "Nüfus Popülasyonu" anlamına gelen deyim ilk olarak, 1970'li yıllarda Nixon döneminde İçişleri Bakanlığı Çevre Kalitesi Araştırma Dairesi Müdürlüğü yapan S.F. Singer nüfus (Population) ile çevrenin bozulması (pollution) sözcüklerini biraraya getirerek, kullanmıştır ⁽²⁷⁾.

Yukarıdaki açıklamalarımızda, çevre kirlenmesinin tarihsel sürecinin izahını yaparken, çevreyi tahrip edecek olayların çok eski tarihlerden beri var olduğunu belirtmiştir. Akla hemen şu soru geliyor, o zamanlar pek dikkat çekmeyen bu olaylar ne oldu da şimdi kirlenme denen olguyu dünya sorunlarının en önemlileri arasına sokmuştur ⁽²⁸⁾.

Bunun izahı ekolojik bir yaklaşımla çok kolay anlatılabilir. Şöyle ki; insan ve diğer canlılar bir bütün olan ekosistem içinde yaşarlar. Bu sistemin en önemli özelliği, çok dinamik bir denge noktasında kalma eğiliminde olmasıdır. Bu sistemler, bozulmamış bünyelerinde barındırırlar. Tüm bu canlılar arasında mevcut olan ilişki (yaşam zinciri) çevre kirliliğine karşı bir tamponlama kapasitesi oluşturur ⁽²⁹⁾. Ne var ki, doğanın bu tamponlama kapasitesi, başka bir ifadeyle, doğanın kendi kendini temizleme (otopürasyon) ve yenileme gücünü, çağımızda, nüfus artışının sebep olduğu tüketim neticesinde ⁽³⁰⁾ insan kaynaklı kirleticilerin büyük artışı karşısında yetersiz kalmış, doğanın kararlı bir denge noktasına ulaşması imkansızlaşarak ⁽³¹⁾ çevre sorunu bir dünya sorunu haline almıştır.

Çevre kirlenmesinin özü, nüfus artışı sonucunda aşırı nüfustan kaynaklanan ve doğanın tamponlama kapasitesi üzerinde, insanlar tarafından doğaya atılan atık veya artık miktarının, tabiatın tamponlama kapasitesinin çok üstüne çıkması sonucunda, doğanın bu kirletici yüklerini yok edememesi ve bunların doğada birikmelerinin neticesidir ⁽³²⁾.

* Nüfustan Kaynaklanan Çevre Sorunlarının Niteliği

Her canlı gibi insanın da yaşaması, gelişmesi, refah ve mutluluğa ulaşması

için, çevresinin asgari, bazı niteliklere sahip olması gerekir. Bu nitelikler çevrenin kalitesini oluşturur. Genel olarak çevre, aslında, doğal ortamın toplamından farklı bir şey değilse de, insan için çevre daha geniş ve sosyal (beşeri, ekonomik, hukuksal, siyasal vb. öğeleri) koşulları da içerir.

Birey üretici ve tüketici olarak varolduğu tarihten beri doğal çevreye olumsuz ve etkilerde bulunmuştur. Bu etkilerin önemli bir sonucu, doğad varolan dengeyi bozulmasıdır. D.D.S.'nin büyük yıkıntılarından çıkan insanlık (gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler) bunları bir an önce tamir etme amacıyla büyük bir kalkınma çabası içine girmişti. Sonuçta kalkınma çabaları, ekonomik büyüme ve gelişme tutkusuna dönüşmüştür⁽³³⁾. Birey başına düşen mal ve hizmetin dönemi ile dönem sonu arasındaki olumlu fark⁽³⁴⁾ olan ekonomik büyüme hızından ayrı bir gelişme ve ilerleme ölçüsü kalmamıştır. Sonuçta teknolojik ve yönetsel gelişmelerin de yardımıyla üretim ve tüketimde büyük artışlar meydana geldi. Üretimde artık "tüketim amacıyla üretim yerine üretim amacıyla tüketim" şekline dönüşerek, kısır bir döngü halini almıştır. Bu basit dairenin doğal sonuçlarından biri israftır. Bu nedendir ki belli bir büyüme ve gelişme düzeyine ulaşmış toplumlara israf ekonomisi diye nitelendirilirler. Çevre sorunlarını yaratan aşırı kalabalık ülkelere Harvard iktisatçısı John Kenneth Galbranth'e atfla "Akıntı Toplumu"⁽³⁵⁾ olduklarını söyleyebiliriz.

Nüfustan kaynaklanan çevre sorunlarının önemli bir niteliği ise, çevre kirlenmesi ile çevre sorunları arasındaik nüansta saklıdır. Her ne kadar literatürde çevre sorunları ve çevre kirlenmesi eş anlamlı olarak kullanılıyorsa da, durum gerçekte böyle değildir.

Şöyle ki, çevre sorunları anlam olarak daha kapsayıcı olup, içeriğinde çevre kirlenmesini de içerir⁽³⁶⁾. Onun içindir ki, yukarıda izahına çalıştığımız gibi, çevre kirlenmesi insanoğlunun dünyaya ayak bastığı süreden beri olagelmıştır. Ancak, çevre sorunu, meydana gelen çevre kirliliğin tabiatın taşıma kapasitesini aşmasından sonraki durumu ifade eder. Kısaca diyebiliriz ki, aşırı nüfustan kaynaklanan çevre sorunu en genel anlamda, yaşamı için zararlı olabilecek düzeylere ulaşmasıdır, ya da yaşam kalitesinde meydana gelen bozulmalardır⁽³⁷⁾.

Açıklanmaya çalışıldığı gibi, çevre sorunlarının iki anlamı mevcuttur. Birincisi sadece çevre kirlenmesini için ealan "dar manada"ki çevre sorunları tanımıdır. Bu ayırmadaki kriter, kirlenmenin ekonomik gelişmenin bir sonucu olmasıdır. İkinci anlam "geniş anlamda" tanımlanmaya çalışılan çevre sorunlarıdır. Bu ayırmadaki kriter ise çevre sorunu olarak kabul edilen kirliliklerin ekonomik gelişmenin değil, ekonomik gelişmemişliğin birer sonucu olmasıdır⁽³⁸⁾. Nüfus artışından kaynaklanan çevre sorunları da bu ikinci grup geniş manada çevre sorunları içerisinde yer alıp bu kirlilik türüne, "Fakirlik kirlilikleri" de denmektedir⁽³⁸⁾.

Esasen de gelişmiş ülkelerin çevre sorunları ekonomik gelişmelerinin sonucu ortaya çıkarken, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde görülen çevre sorunlarının kaynağı ise plansızlığı, kentleşmenin çarpık ve düzensizliğine toplumsal ve ekonomik yapıdan gelen bozukluklara bağlı özel kaynakları vardır (40). Durumun böyle olduğu "ortak geleceğimiz" adlı BM raporunda da teyit edilmiştir. Başka kelimelerle ifade edersek, geniş manada çevre sorunlarının (aşırı nüfustan kaynaklanan) eşitsizlik ve gelişmişlik farkından kaynaklandığı özellikle vurgulanmıştır (41). Sözlerimize şöyle somut bir örnek vererek destekleyebiliriz: 1973-1974 yılında dünya tahıl üretimi 1.200 milyon ton olarak gerçekleşmiş, bunun da 1/3'ü zengin ülkelerinde ki tahıl açığı 1 milyon tondur. Yani yem olarak verilen tahılın 0.0025'dir. Eğer, bu miktar kadar tahıl, bu ülkelere yardım olarak verilseydi, binlerce insan ölümden kurtulacaktır (42).

Nüfustan kaynaklanan çevre sorunlarının önemli bir niteliği de; kaynaklandığı nedenler arasında nüfusun "olumlu" bir neden olarak kabul edilmektedir (43). Şöyle ki, gelişen bilim, tıp, teknoloji ve sanayileşme hareketi insan ömrünü artırırken (44), diğer taraftan bazı ilerlemeler tarımda sağladığı mekanizasyon ve entansif tarım sayesinde besin üretiminde sağladığı artış sonucu insan ömrü uzarken, ölüm oranları düşmüş, neticede ise dünya nüfusu çok hızlı artmıştır (45).

Ancak, dünya nüfusundaki bu artışın çok açık biranlamı vardır; madenler, su, gıda maddeleri, oturulabilir alanlar, tarım alanları ve diğer doğal kaynakların dünyadaki miktarlarının bir sınırı olduğu kabul edilirse, bu kaynaklar üzerindeki talep baskısı çok büyük boyutlara ulaşacaktır (46). Bunun sonucunda işletmeler için input olan doğal kaynakların fiyatları artacaktır. Ancak, kıt olan doğal kaynaklı, nüfusun aşırı artışı karşısında giderek daha kıtlaşacaktır. Neticede, output haline gelmiş inputların tekrar artırılarak kullanılmaları gündeme gelecektir (47) kısaca, artan nüfus kaynaklar yeterli değil ise çevre sorunlarını ağırlaştırıcı bir faktör olacaktır (48).

Son olarak, nüfusun çevre sorunlarını ağırlaştırıcı bir faktör olarak ülmesiyle ilgili birkaç şey söylemek istiyoruz. Bu konudaki ilk yazın Malthus'un aşırı nüfus artışını felaket olarak ele aldığı ve 18. yy. ikinci yarısında yayınlanan eseridir (48). Sonraki yıllarda bu konuda yazılmış en önemli eser olarak Paul Enrich'in 1986 yılında yayınlanan "Nüfus Bombası" adlı eseridir (49). Bu konuda, yayınlandığından bu yana hala tartışmaya devam eden, Roma Kulübü'nce 1972 yılında yayınlanan "Ekonomik Büyümenin Sınırları" isimli eserdir (50).

Bu eserlerin ortak özellikleri: Nüfus artışını dünyanın geleceği için bir felaket olarak görmeleridir. Neden olarak da, besin maddelerinin aritmetik ortalama ile artış gösterirken, nüfusun geometrik olarak artış gösterdiğini savunmaktadırlar. Bu gelişmenin sonucunda da gelecekte, günün birinde kıtlık baş göstereceğini bir ekolojik felaket yaşanacağını iddia etmektedirler.

* Nüfus ve Çevre İlişkileri

Bu bölümde, nüfusun çevre üzerinde olan etkilerine değinmek istiyoruz.

* Hızlı Kentleşmenin Neden Olduğu Sorunlar

Nüfus artışının olumsuz yönde en önemli sonucu, nüfusun kent merkezlerine yığılmaları olmuştur ⁽⁵¹⁾. Günümüzde dünya nüfusunun % 60'ından fazlasının kentlerde yaşadığı bildirilmektedir ⁽⁵²⁾.

Bu değişim sonucu kentler üstlendikleri yeni işlevler ve teknolojik gelişmeler neticesinde yeni şekillere uğramıştır. Sonuçta ise yeni kent tipleri olmuştur (53). Yeni kent tiplerinin özellikleri olarak ise şunlar sayılabilir: Fabrika, tesisler, demiryolu şebekesi ve gecekondu. Ancak daha sonraki ticari inkılapta gerçekleşince günümüz modern şehirleri ortaya çıktı ⁽⁵⁴⁾.

Ancak bir kısım yazar bu tür ilişkiye karşı çıkarak, gerçek durumun böyle olmadığını, kentleşmenin sanayileşmeden önde gittiğini belirtmişlerdir ⁽⁵⁾. Bu tür bir kentleşmenin nedeninin sanayileşme değil aşırı nüfus artışı olduğunu söylemişlerdir. Kentleşme meydana gelişindeki farklı oluşumu ise şu şekilde açıklamışlardır: Gelişmiş ülkelerin kentleşme süreçlerinin iki yüzyıldan fazla zaman içinde gerçekleştirilirken, az gelişmiş ülkelerin ise kentleşme süreçlerini D.D.S.'nden günümüze kadar geçen sürede tamamlamak zorunda oluşlarını, söylemişlerdir ⁽⁵⁶⁾. Bu çeşit kentleşmede, kentler nüfusun biriktiği alanlar olmuş, bu tür şehirleşme hareketine de "sahte şehirleşme" ismini vermişlerdir.

Çevre sağlığı açısından sorun yaratan kentleşme tipi az gelişmiş ülkelerde gözüken çarpık kentleşmedir ⁽⁵⁷⁾. Ülkemizdeki kentleşme tipi bu türdendir. Örneğin: İstanbul'a heryıl bir Eskişehir nüfusu eklenmektedir ⁽⁵⁸⁾. Böyle birleşmenin, kentleri köyleştirmekte olduğu savunulmaktadır. Bu tip kentleşmenin sorun yaratmasının nedenleri, planlama, imar ve altyapı faaliyetlerini ⁽⁵⁹⁾, nüfus artışı, şehirselleşme ve sanayileşmenin gerisinde kalmasıdır ⁽⁶⁰⁾.

Hemen belirtelim ki, bu anlatımdan, gelişmiş ülke kentlerinin sorunsuz olduğu sanılmamalıdır. O ülke kentlerinde her ne kadar geniş manada çevre sorunları yaşanmıyorsa bile, dar çerçevedeki çevre sorunları oldukça yakından hissetmektedir. Yaşanan sorunların farklılığı kentleşme sürecinin uzunluğu ve kısıllığı ile ilgilidir ⁽⁶¹⁾. Bu farkın oluşmasında, az gelişmiş ülke yapılarının düalist yapısı ⁽⁶²⁾ ve kentlerde ekonomik güncenin sağlanamamış olması da birer teken olarak eklenebilir ⁽⁶³⁾.

Şu hususu da önemle vurgulamak lazım gelir ki, kentleşme, mahiyetinde meydana gelen bu gelişme nedeniyle artık çağdaşlaşma ölçütü olmaktan çıkmıştır ⁽⁶⁴⁾. Ancak, bunu da hemen belirtelim ki, her iki kentleşme tipinde de görülen dar ya da geniş manadaki çevre sorunlarının ortak nedeni, her iki kentleşme tipinin, kentleşme sürecinde, ekolojik unsurlarının ihmal edilmesidir ⁽⁶⁵⁾.

Çarpık ve düzensiz kentleşmenin doğurduğu sorunları toplu halde şöyle sıralayabiliriz: a - Fiziksel çevre sorunları (hava, su, toprak kirliliği). b - Aşırı nüfus birikiminin yarattığı işsizlik ⁽⁶⁶⁾. Buna neden, istihdam maliyetlerinde görülen yüksek maliyetlerinde görülen yüksek artışlardı. 1982 fiyatları ile bir kişiye iş sağlanmasının maliyeti 1 milyon TL'nin üzerinde olduğu hesaplanmıştır ⁽⁶⁷⁾. c - Altyapı eksikliği ⁽⁶⁸⁾ bu eksiklikler kanalizasyon, su şebekesi ve arıtma tesisi, elektrik şebekesi, yol gibi altyapı eksikliklerinden oluşmaktadır ⁽⁶⁹⁾. Bu durum içme-kullanma suyu kalitesini bozmakta, hem de kirlenen su hastalıklarının artmasına ⁽⁷⁰⁾, tarımsal üretimde verimin azalmasına, mamül malların maliyetlerinin artmasına, kıyılarımızın kirlenmesine ⁽⁷¹⁾ neden olmaktadır. d - Diğer önemli bir sorun nüfusun artması ile beraber artış gösteren katı atık (çöp) sorunudur. Örneğin, ABD'de bir yıllık çöpün 125 milyon ton olduğu belirlenmiştir ⁽⁷²⁾. Bunları toplamak için sadece temizlik işçilerine verilen ücret ise toplam 21 milyondolardır ⁽⁷³⁾.

Katı atıkların (çöp) neden olduğu çevre sorunları ise şöyle özetlenebilir: Bu sorunlardan ilki, depolama, yok etme ve kötü koku ve zehirli gazların yayılması problemidir ⁽⁷⁴⁾. İkincisi, çöp alanlarından kaynaklanan hastalıklar problemidir ⁽⁷⁵⁾. Bu hastalıklar çöpün bileşimine bağlı olarak değişme gösterebilmektedirler.

e- Ortaya çıkan diğer önemli bir problem kültür ihtilafı ve intibaksızlığı ve de ikinci kuşak sorunudur ⁽⁷⁶⁾. f- Diğer bir sorun, suç işlemeye müsait alanların oluşumudur ⁽⁷⁷⁾. Bunun iki türlü sonucu olabilmekte: Birincisi, insanların suç işleme eğiliminin artması, diğeri ise, güvenlik hizmetlerinde yetersizliklerin ortaya çıkmasıdır ⁽⁷⁸⁾. Yapılan araştırmalar bu kanaatin doğruluğunu fazlasıyla doğrulamıştır. Buna neden olarak da, az gelişmiş ülkelerin normatif yapılarının kolayca tahrip olmaması, sosyal baskı faktörünün, kente göçten sonra uzun süre etkisini sürdürebileceği savunulmuştur ⁽⁷⁹⁾. g- En önemli sorun ise konut açığıdır ⁽⁸⁰⁾. Gecekondulaşma özünde konut açığının ve istihdam eksikliğinin sonucudur ⁽⁸¹⁾. Çünkü, geliri olmayan kimse konut ihtiyacını yasal olmayan yollardan karşılamaya çalışacaktır ⁽⁸²⁾. BM'nin yaptığı araştırmada az gelişmiş ülkelerde, toplam kent nüfusunun en az % 35'inin gecekondualarda barındığını ortaya koymuştur ⁽⁸³⁾. Türkiye'de kentlerdeki nüfusun yarısına yakınının kentlerde yaşadığı belirtilmektedir ⁽⁸⁴⁾. Ancak bu sağlıksız yapılaşma türünün sorun olmaya başlaması, gecekondulaşmanın temel bir yerleşim biçimi halini almasıyla başlamaktadır ⁽⁸⁵⁾. h- Son global sorunda, bütün bu sorunların neticesi olarak ortaya çıkan eğitim, sağlık ve kentsel hizmetlerde görülen eksiklik ve kalitelerinde meydana gelen bozulmalardır ⁽⁸⁶⁾.

Bu konudaki sözlerimize son verirken, şunu da özellikle vurgulamak de olacaktır sanırım: Ülkemizde görülen çevre sorunlarının önemli bir özelliği kentsel kökenli olmalarıdır. Gerçekten kentlerimiz olması gereken çevre koşulları açısından ele alındığında yukarıda belirttiğimiz bütün sorunlar karşımıza

çıkmaktadır. Kentsel kaynaklı çevre sorunlarının özelliği olan, sorunların "yerel" olması özelliği, bu sorunların çözümünde belediyelere de büyük görevler düşmektedir (87).

* Nüfus, Kalkınma, Tasarruf, İstihdam

Nüfus, bir yandan üretim faaliyetinde kullanılan temel bir üretim faktörü olan işgücünün kaynağı, öte yandan üretilen mal ve hizmetlerin tüketimini gerçekleştiren insanlar topluluğu olarak üretimin amacıdır. Bu bakımdan nüfus ile ekonomi kenetlenmiş bir ilişki yumağı oluşturur.

Genel olarak, nüfus artışının kalkınmayı ve çevre sorunlarının çözümüne ayrılabilir kaynakları olumsuz yönde etkileyeceği kabul olunur (88). Çünkü yatırımların olabilmesi için sermaye birikimine, onun da olabilmesi için tasarrufla ihtiyaç vardır. Nüfus artışının bu sürece iki tür olumsuz etkisi olacaktır (89). İlk, üretken yatırımlara ayrı lacak kaynakları azaltacaktır. Çünkü artan nüfusun kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için demografik yatırımlara büyük miktarlarda kaynak ayrılmak zorundadır (90). Diğer etkisi de, tasarrufların artmasını engeller. Şöyle ki, genç nüfus çoğunlukta olduğundan, gelirin tüketime giden kısmı daha çok olacaktır. Bu da tasarrufların artışını ve sermaye birikimini önleyecektir. Bu sözlerimizi başka kelimelerle ifade etmek istersek şöyle söyleyebiliriz. Bir ekonomide üretkenliği belirleyen bağımlı nüfusun azlığı ya da çokluğudur. Bunun tespitinde bağımlılık oranı yardımı ile olur. Bağımlılık oranı, çalışma çağı dışı nüfusun 15-65 yaş grubu nüfusa bölünmesi ile bulunur. Biz de bu oran % 70-80 civarındadır (91). Bu oranın yüksekliği tasarruf oranının düşük olmasına nedenidir. Örneğin, ülkemizde tasarruf oranı müzmin bir şekilde yıllardan beri % 15-19 civarında dolaşıp durmaktadır (92).

Sözlerimizi, somut örnekler ile desteklersek şu misaller sanırım, yeterince açıklayıcı olacaktır. Örneğin, yapılan bir araştırmada, 1973 yılında Türkiye'deki nüfus artış hızının, 1945 yılındaki nüfus artış oranı kadar olsaymış, 1973 yılındaki yatırım miktarının % 66 oranında daha fazla olabileceği hesaplanmıştır (92).

Yine, bir olgu olarak nüfus artış hızının gelişmekte olan ülkelerde yüksek, gelişmiş ülkelerde düşük olduğu bir hakikat olarak bilinmektedir (93). Gelişmekte olan bir ülke niteliğindeki ülkemizde 1980-2000 yılları arasında işgücü arzının artışının iyimser bir tahminle % 2 civarında olacağı tahmin edilmektedir. İşgücü arzındaki bu artışı emecek büyüme oranının asgari % 8 olması gerektiği bildirilmektedir. Zira 1960-1980 yılları arasında Türkiye'de her bir puanlık gelir artışının 0,25 puanlık bir istihdam sağlayabilmiştir. Kısaca, gerekli büyüme hızının sağlanamaması, halinde, nüfus artışı, istihdam fazlalığı doğuracaktır (94).

* Nüfusun Çevre Üzerindeki Diğer Olumsuz Etkileri

Aşırı nüfus artışının, yattığı diğer bir önemli çevre sorunu, "açıklık" problemidir. Örneđni, dünya nüfusunun % 67'sini teşkil eden gelişmekte olan ülkeler, dünya tarımsal üretiminin ancak % 38'ini sağlayabilmektedir. Bu ise açıkça bir besin yetmezliği probleminin var olduğunu göstermektedir ⁽⁹⁵⁾.

Diğer taraftan, tarım, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, istihdamın önemli bir kaynağı olması yanında, milli gelirin % 30-40 yaratmaktadır. Ancak, gelişmiş ülkelerde toprak ve işgücü verimliliğinde sağlanan artışlar sonucu ortalama bir çiftçi kendi ailesi yanında, 50 kişinin daha gıda ihtiyacını karşılayabilirken, bu sayı gelişmekte olan ülkelerde sadece iki kişi olarak hesap edilmektedir. Aşırı nüfus artışına az gelişmiş ülkeler bakımından zaten kötü olan bu tabloyu, daha da kötüleştirecektir ⁽⁹⁶⁾.

Nüfus artışının neden olduğu diğer bir problem de sağlık sorunlarıdır. Bu olumsuz etki iki şekilde kendisini göstermektedir. İlke, nüfus artışından ve çarpık kentleşmeden kaynaklanan bireyin günlük çevresinin doğallığını kaybetmesi ve kısıtlılığı sonucu insani işlevlerinden yalıtılmış ve kendine yabancılaşmış olarak yaşamak zorunda kalmasıdır. Kısaca, aşırı nüfusun neden olduğu, sıkışık yaşam, bireyin yaşadığı çevrenin kalitesini bozarak onun ruh sağlığını olumsuz yönde etkiler ⁽⁹⁷⁾. İkinci etkisi de, sağlık hizmetlerinde neden olduğu yetersizlik ve kalitesizliktir. Özellikle gelişmemiş ülkelerde yeterince kaynak sağlanamadığından sağlık hizmetlerine bütçeden yeterince pay ayrılamamaktadır. Örneğin Türkiye'de sağlık hizmetlerine bütçeden ayrılan pay son on yıl ortalaması % 2.7 civarındadır ⁽⁹⁸⁾.

* Dünya ve Türkiye Nüfusuyla İlgili Rakamlar

* Nüfus Artışının Özellikleri

Nüfus artışına ilişkin görüşlerde ve nüfus artış hızında ülkelere ve zamana göre çeşitli değişmeler olduğu gözlenmektedir. Örneğin, daha bundan 25-30 sene evveline kadar birçok az gelişmiş ülke nüfusunun artışından yana idi. Buna neden olarak da, nüfusun ekonomik kalkınmayı hızlandırdığını iddia ediyorlardı. Ancak bu görüşlerindeki yanlışlık günümüzde iyicene anlaşılmıştır. Bundan dolayı artık nüfus artışında taraf olan ülke, dünya yüzeyinde hiç kalmamış denebilir ⁽⁹⁹⁾. Artık anlaşılmıştır ki, önemli olan nüfus miktarı değil onun kalitesidir. Nüfusun kalkınma için olumlu etkide bulunmasının ancak iyi yetmişmiş, kalifiye emek gücü ise mümkün olduğu, artık anlaşılmıştır. Buradan hareketle "optimal nüfus oranı" kavramı ortaya atılmıştır. Bu kavram, bir ülkenin istihdam edebileceği ve ekonomik gelişmesini engellemeyecek bir nüfus miktarına sahip olmasını ifade eder ⁽¹⁰⁰⁾.

Nüfus artışının bir başka özelliği de, nüfus artış hızının, ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişme göstermesidir. Şöyle ki, bir ülke gelişmemiş

ise nüfus artış hızı doğum ve ölüm oranlarının yüksek olmasından dolayı düşük gelişmekte olan bir ülke haline geldiğinde doğum oranları hala yüksekliğini korumakta ancak ölüm oranları refah ve tıptaki gelişmelerden düştüğünde, nüfus artış hızı yüksektir. Son aşamada, ülke gelişmesini tamamlamış ise tüm oranları da düşmekte, böylece tamamlamış ise doğum oranları da düşmekte, böylece düşük bir nüfus artış hızına sahip olmaktadır⁽¹⁰¹⁾. Nüfus artış hızını sabitleyebilmiş olan bu ülkelerde "demokratik geçişini tamamlamış ülke" denmektedir. Bu aşamaya gelmemiş ülkelere ise demografik geçişini tamamlayamamış ülke denmektedir.

Nüfus artışının diğer özellikleri ise şunlardır: Nüfus artışları geometrik çoğalma ile artar. Bundan dolayı artış oranı aynı kalsa bile her yıl, bir sonraki yılın tabanı büyüdüğü, bir önceki yıla göre nüfusta görülen artış mutlak olarak hep çoğalmaktadır. Diğer taraftan, nüfus "uzun" dönemde S (Sipmond) eğrisi şeklinde çoğalabilir. Yani, "Yavaş-hızlı-yavaş-sıfır" biçimde olur, nüfustaki artış şekli eğri alttan çizilmeye başlanır. Kısa dönemde J eğrisi biçimde artış gösterebilir. Ancak, tabiatın taşıma gücü üzerine çıkacağından bunun böyle devam etmesi mümkün değildir.

Nüfus artışının gösterdiği diğer bir özellik ilkelerin demokratik geçişini tamamlayanlar arasındaki sürenin yani doğum oranlarının, ölüm oranlarında düşük seviyeyi yakalaması arasında bir geçiş süresinin varolmasıdır. Yapılan hesaplar, nüfusun stabilize duruma gelmesinin 60 yıl gibi bir süre aldığını göstermiştir. Yani, bu süre içinde doğum ve ölüm oranları düşse de nüfus artışı devam edecektir. Çünkü yaş pramidinin tabanı daha geniştir. Evlenen genç nüfus da nüfus artışına neden olacaktır. Nüfus artışının sabitleşmesi ancak, yaş pramidinin, bütün yaş grupları arasında eşit bir dağılım oluştuğunda sağlanabilir.

Nüfus artışının gösterdiği son bir özellik de, nüfusun geometrik diziye göre arttığından, yani nüfus her yıl belli bir yüzde ile artmaya devam ettiğinden, belli bir zaman sonra başlangıçtaki iki katına ulaşırlar. İşte, nüfus bilimciler buna "İki katına çıkma süresi" ismini vererek, nüfus artışındaki en önemli söylüyorlar. İki katına çıkma süresi 70 rakamının, yıllık artış yüzdesine bölünerek bulunuyor⁽¹⁰²⁾. Türkiye nüfusunun iki katına çıkma süresi $7x:2.7=26$ yıldır.

*Dünya Nüfusu ve Tarihsel Gelişmesi

Bazı antropologların ileri sürdükleri gibi, insanlık tarihinin 2 milyon yıl kadar bir geçmişi olduğunu varsayalım. Bu zamanın % 99'undan fazla bir kısmına tekabül eden bir süre de, dünya nüfusunun son derece yavaş bir şekilde arttığını görüyoruz. Bazı antropologların tahminine göre, 1 milyon yıl önceye kadar, dünyada olsa olsa 5 milyon kadar insan yaşıyordu.

Nüfus bilimcileri ve popülasyon ekologlarına göre, dünya nüfusu artışı üç safhada değerlendirilebilir: Birinci safha olan avcılık aşamasından sonra ilk nü-

fus patlaması, insanların göçebe avcılıktan yerleşik bir yaşam biçimine geçmeleriyle başlıyor. Ancak nüfus artışındaki esas patlama tarımın ortaya çıkışıyla oluyor. İşte bu ikinci safha, M.Ö. 5000 yılları civarında dünya nüfusunun 1 milyara ulaştığı 18. yy'la kadar sürüyor. Ama, asıl büyük artış halen de içinde bulunduğumuz sanayi devrimi ile başlayan üçüncü safhada yaşanmakta. Öyle ki dünya nüfusu 18. yy'dan 1930 yılına gelindiğinde 2 milyarı buluyor ⁽¹⁰³⁾. 1986 yılı ortasında 4.9 milyar, günümüzde ise 5.4 milyar olduğu, 2000 yılında 6.4 milyar, 2020 yılında da 8 milyara ulaşacağı tahmin edilmekte ⁽¹⁰⁴⁾. Artan nüfusun % 90'ının gelişmekte olan ülkelerde yer alması beklenmektedir. 2000 yılında kentsel nüfus, gelişmekte olan ülkelerde 2.1 milyar, gelişmiş ülkelerde ise 1 milyar dolayında olacaktır ⁽¹⁰⁵⁾.

Nüfus büyüme ivmesini gösteren uzun vadeli BM tahminlerine göre global olarak;

* Eğer 2010 yılına kadar "düzey koruma" rakamlarına inilmiş ise, global nüfus 2060 yılında 7.7 milyarda istikrar bulacaktır.

* Eğer bu rakamlar 2035 yılında verilirse, nüfus 2095'te 10.2 milyar düzeyinde istikrar bulacaktır;

* Ama eğer bu rakamlara ancak 2065'te varılabilirse, global nüfus 2100 yılında 14.2 milyara ulaşacaktır. Bu hesapların gösterdiğine göre, insanların elinde bir takım seçenekler vardır. Doğum oranını düşürecek politikalar, gelecek yüzyılın nüfusunda milyarlar oynamasına yol açacaktır ⁽¹⁰⁶⁾.

* Türkiye Özelinde Durum

Türkiye dünyada nüfusu en hızlı artan ülkelerden biridir. Avrupa ülkelerinin çoğunda nüfus artış hızı % 1'in altına düşmüş iken bizde hala % 2.5 düzeyindedir. 1930 yılına kadar Anadolu nüfusu 15 milyonun üzerine çıkmamış iken 1985 yılında 56 milyonu geçmiştir ⁽¹⁰⁷⁾.

Türkiye'de ilk sayımın yapıldığı 1927 yılında nüfus 13.6 milyondur. 1936-50 arasındaki nüfus artış hızı % 2'nin altında olmuştur. 1950 yılından sonra % 2'nin üstüne çıkmıştır. Böylece 1960 yılında, 1927 yılına göre, 33 yılda iki katına çıkmış olan nüfus, kısa süre sonra tekrar iki katına çıkmış olacaktır. Buna göre 1950 yılında dünya toplam nüfusunun % 0.82, 1980 yılında % 1'ine sahip olan Türkiye 2000 yılında dünya nüfusunun % 1.09'una tekabül eden 66.5 milyon kişiye sahip olacaktır. Yapılan iyimser tahminlere göre, bugünden itibaren nüfus artışın önleyici politikalar uygulamaya konsa bile, Türkiye nüfusunun 2000 yılında 66 milyondan 74 milyona, 2010 yılında 88 milyon 200 yılında 109 milyon, 21. yy'ın ortasında 120 milyonun üzerinde olacaktır. 1985 sayımına göre şehirli nüfus toplam nüfusun % 51'idir. Yapılan bazı tahminlere göre, 2000 yılına doğru Türkiye'de toplam nüfusun % 75'i şehirlerde yaşıyor olacaktır ⁽¹⁰⁸⁾.

Bu dönemde (1927-1985) genel nüfus artış oranı % 2.5 iken, kırsal nüfusta % 1.1, kentsel nüfusta % 4.4 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Kent nüfusuna paralel olarak, kent sayıları da sürekli artış göstermiştir. 1927 yılında 66 olan kent sayısı 1985 yılında 364'e yükselmiştir ⁽¹⁰⁹⁾.

Dünya ve Türkiye nüfusuyla ilgili ayrıntılı veriler için, çalışmamızın bundan sonraki sayfalarında sunulan tablolara bakılabilir.

*** Nüfus Artışının Çözümü: Nüfus Planlaması**

Nüfus artışının önlenmesi için düşünülebilecek en kesim çözüm, nüfus planlamasıdır.

Nüfus planlaması en genel anlamda, ailelerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmalarıdır. Bu yöntem, hukuki ve demokratik bir usuldür.

Bu konuda yapılabilecek olanları maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

1. İlk önce bu istenmeyen doğumların önlenmesini sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması.

2. Nüfus planlaması ile ilgili eğitimlerin yaygınlaştırılması.

3. Gebeliği önleyici bilgilerin yayılmasını ve gebeliği önlemekte kullanılan araç ve ilaçların ithal ve satışının yaygınlaştırılması.

4. Sağlık hizmetlerinde çalışan personele, nüfus planlaması ile ilgili gereken bilgilerin ve eğitimin verilmesi, bu konuda uzman personel yetiştirilmesi, yetişmiş personelin bilgilerinin devamlı yenilenmesi için periyodik kurslar ve seminerler açılmalıdır.

5. Konu ile ilgili tüm özel ve resmi kurum ve kuruluşlar arasında etkin bir koordinasyon sağlanması.

Nüfus planlamasında başarılı olmanın yegane şartı halkın özellikle de kadın nüfusunun bilinçlendirilmesidir. Eğer bu gerçekleştirilemezse, nüfus planlamasından olumlu bir sonuç alınması çok zordur ⁽¹¹⁰⁾.

*** Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikasının İrdelenmesi**

Cumhuriyetin ilk yıllarından, 1960'lı yıllara kadar devletin politikasına ilk tepkiler 1958 yılında gelmiştir. Birinci 5 yıllık kalkınma planı (1963-1967) kabulü ile bu politikada değişiklik yapılması uygun görülmüş, 1965 yılında yürürlüğe giren 557 sayılı Nüfus Planlaması Kanunu ile devlet politikasında resmen bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu tarihten sonra partilerin de tavırları belli olmaya başlamış, lehte ve aleyhte görüşler açığa çıkmıştır.

Kanunla getirilen bu politika değişikliğine rağmen, yine bürokrasinin, özel

likle Devlet Planlama Teşkilatı'nın ve görevi üstlenen Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nun bu konuda genellikle çekingen bir yaklaşım içinde oldukları görülmüştür⁽¹¹¹⁾.

Devlet politikasındaki bu resmi görüş, 1982 yılının yürürlüğe girmesi ile, bir anayasa maddesi haline getirilmiştir. 1982 Anayasası'nın 41. maddesi devletin, aile planlamasının öğretimi ile uygulamasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar, demiştir. Bu politikanın yasal uygulaması ise 1983 tarihinde yayınlanan 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun çıkarılmıştır⁽¹¹²⁾.

* Sonuç ve Rio Konferansının Kritiği

İnsanlığın en büyük korkusu artık "insan", dünya nüfusu hızla artıyor. Gerçi geride bıraktığımız birkaç yıl içinde dünya nüfusundaki hızlı tırmanış biraz yavaşladı ama, "N Bombası" denen nüfus patlaması hem insanoğlunu, hem tüm doğası ile dünyamızın felaketini hazırlıyor.

Şu anda dünya nüfusu 5.4 milyar kabul ediliyor ve her bir saatte 16 bin yeni bebek doğuyor. Yani günde, çeyrek milyona yakın. 1950 yılında dünyalının sayısı sadece 2.5 milyardı. "N Bombası" ya da nüfus patlaması, dünyanın her yerinde aynı oranla olmuyor. Bugün, her kadının, yaşamı boyunca 3.5 çocuk doğurduğu hesaplanıyor. Ancak gelişmiş ülkelerde bu rakam kadın başına 1.9, gelişmekte olanlarda ise 3.7'dir.

Dünya nüfusu 1965'te 3.5 milyardı ve artış oranı yüzde 2.5 dolayında saptanmıştı. Bugün artış oranı yüzde 1.7 dolaylarında. Yani oran düşmüş, ancak dünya nüfusu da 5 milyarın üzerinde, bunu dikkate alırsak, 5.4 milyarda yüzde 1.7'lik bir artışın 3.5 milyardan yüzde 2.5'lük artıştan çok daha büyük olduğu hemen fark edilir⁽¹¹³⁾.

Bundan 20 yıl önce 5 Haziran 1972'de Stockholm'de toplanan ilk "Dünya Çevre Zirvesi"nde yayınlanan deklarasyonun 1.2 ve 5. maddeleri şöyleydi: Çevre, her iki yönüyle de yani hem doğal çevre, hem de insan yapısı çevre olarak, insanoğlunun esenliği ve temel insan haklarından yararlanması için gereklidir (Mad. 1). "Çevrenin korunması ve geliştirilmesi dünyanın ekonomik kalkınması için en önemli unsurdur" (Md. 27). "Dünya üzerinde her şeyin en değerlisi insandır" (Md. 5).

Şimdi insanlık, bu kez Rio de Janeiro'da bir araya gelerek, Stockholm'de bağıtlanan ilkeleri yaşama geçirmek için "Törenlerin ve plaketlenin" dışında nelerin yapıldığını sorguladı.

Resmi adıyla "Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı" ya da "Dünya Çevre Zirvesi Konferansı", Rio'da 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında yapıldı. Konferansa, "Daha yeşil bir gelecek için" 166 devletten temsilciler, 30 binin üzerinde bilim adamı ve uzman, tam 114 devlet ya da hükümet başkanı

katıldı. Böylece bu tarihsel toplantı artık "Çevre duyarlılığı"nın bir moda olmaktan çıkmaya başladığını ve dünyamızın gündemine olanca ağırlığıyla durduğunu göstermekti ⁽¹¹⁵⁾.

Aslında, gelişmiş ülkeler arasında bir tür düelloya benzeyen bu konferans, şu gerçeği gözler önüne sermiştir: Gerçekte olan bu gezegende pek çok dünyaların var olduğu... Zengin dünyalar ve fakir dünyalar... Bu sözler Atelazy, Dünya Dostları Derneği Temsilcisi Chee Yokling'e ait. Bu sözler Kuzey-Güney arasındaki giderek keskinleşen ayrımı en yakın biçimde ifade ediyor. Yoksul Güney için çevre koruma bir lükstür. Yanlış bir inanmış olarak kalkınmanın çevre korumadan önce geldiğini savunmaktalar. Ancak, heba olan doğal kaynakların yenisini yerine koyamadıkları zaman, sürekli kalkınmayı nasıl sağlayacaklarını düşünmemektedirler ⁽¹¹⁶⁾.

Konferansta, başlıca 6 önemli çevre sorunu tartışılmıştır. Bunlardan biri de, nüfusun hızlı artışı ve açlıksorunudur. Dünya nüfusunun gelecek 40 yıl için 10 milyara çıkması bekleniyor ve milyar insan halen açlık sınırında yaşamakta ⁽¹¹⁷⁾.

Dünya zirvesinin toplanmasına kaynaklık eden problem berraktı: Kuzeyin gelişmiş ülkelerin doğal kaynakların büyük bölümünü kullanarak, global kirliliğin temelini oluşturan bir hayat tarzına alışmışlardı. Gelişmekte olan birçok güney ülkesi ise artan nüfusunu doyurabilmek için doğal kaynakları, yeri doldurulamayacak ölçüde tüketiyordu. Başka bir ifadeyle, dünyamızın karşı karşıya bulunduğu sorunu şöyle de tanımlanabilir: Kaynaklarımız kıt olduğuna göre, kalkınmayı öyle yapmalıyız ki, bir yandan kıt kaynaklar en iyi biçimde kullanılsın, öte yandan doğanın dengesi bozulmasın, yani kalkınma, kalkınma derken bindiğimiz dalı kesmeyelim ⁽¹¹⁸⁾.

Bu nasıl olacak?

Rio'da yapılan Dünya Zirvesi'nde de cevabı aranan sorun buydu. Yer küremizin, hastalığına yol açan bu sebep, yani, nüfusun hızlı artışının ve dengesiz dağılımının ve yoksulluğun yeryüzünü olumsuz etkilediği gerçeği artık herkes tarafından paylaşılmaktadır ⁽¹¹⁹⁾. Yukarıda belirttiğimiz gibi Rio Konferansı öncesinde, sorun berraktı ve amaç belliydi.

Çözümde hiç değilse genel anlamda belliydi: Dünya ulusları gelişim uğruna aslında gelişmeye zarar veren uygulamaları terketmeli. Gerçekte sürekli gelişme gösteren bir toplum, çevresine onarılamayacak zararlar vermeden yöntemlerle ekonomik gelişimini sağlamayı beceren bir toplum olmalı. Uluslar ekonomik gereksinmelerini, ekolojik duyarlılıkla belirleyen dengeleri sağlayarak gelecek kuşakların beklentilerini ipotek altına almadan, yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmeli.

Genelde çözümün nakit parada düğümlendiğini kimse inkar etmiyor. Ku-

zeyde para var. Güneyin de paraya ihtiyacı var. Sürekli bir gelişim sağlamak için gerekli değişiklik de kuzeydeki paranın bir bölümünün güneye aktarmadan gerçekleşmez ⁽¹²⁰⁾. Zirvenin organizatörü Maurice Strong çevrenin korunması için güneyin ihtiyacı olan paranın 125 milyar dolar, olduğunu bildirmektedir. Strong, çevrenin korunmasının gelişmekte olan ülkelerin bütçelerine 500 milyon dolar yük getirdiğini söylüyor ⁽¹²¹⁾. Ancak, sorunun çözümü için de kuzeyin muhatılacak bir katkıda bulunması gerekiyor. Çünkü bir üçüncü dünyalı çevre bilincinin dediği gibi, yoksulluğun sınır aşaması için pasaport gerekmez. Çünkü, unutulmamalıdır ki, Hintli Çevre Bakanı Kemal Nath'ın dediği gibi, fakirlik devam ettiği sürece doğanın tahribatının önüne geçilemez. Zengin ülkeler parayı ellerinde tutacaklarına yoksul ülkelere yatırım yapmalıdırlar ⁽¹²²⁾. Fakat, kuzeyin, bu zamana kadar, pek eli açık davranmadığı söylenemez.

Rio'daki Dünya Zirvesi'nde ilke olarak yoksulluğun yeryüzünden kaldırılması, aile planlaması türünden nüfusu dengeleyici politikaların desteklenmesi gibi kararlar alındı. Yine, az gelişmiş ülkelerin gereksinimlerinin karşılanması konusunda özel bir öncülük almaları gerektiği konusunda anlaşmaya varıldı. Ancak bu önceliklerin neler olduğu belirtilmediği gibi, 2050 yılına kadar iki katına çıkması beklenen dünya nüfusunun artış hızına fren yaptıracak somut bir yöntemde üzerinde de anlaşmaya varılmadı ⁽¹²³⁾.

Dünya Zirvesi ise bu konularda, belirttiğimiz gibi arkasında hayal kırıklığı ve umutsuzluk bıraktı. Daha önceden de söylediğimiz gibi, zirvenin en önemli gündem maddelerinden birini, yoksulluk ve az gelişmişliğin çevreye zarar vermeden giderilmesi için zengin ülkelerin yapacakları yardım konusu oluşturuyordu. Yani mesele yoksul nüfusun ihtiyaçlarının giderilmesinde çevreye zarar vermemeleri için, zengin ülkelerin nasıl ve ne kadar yardım yapacakları sorunu idi.

Ancak zirveden hayal kırıklığı ile ayrılanlar zengin ülkelerin çevre korunmasında finansman ihtiyacına değinmemeleri nedeniyle kızgın olanlar, sadece organizatörler değildi. Dünya Çevre Zirvesi'nden en kırılgan ayrılanlar, açlıkla karşı karşıya olan milyonlarca insanın yaşadığı üçüncü dünya yoksul ülkeleri oldu. Zirve sonunda, üçüncü dünya ülkeleri, "Zirve, bizim geleceğimizi değiştirmede. Biz her koşulda ölüme ve açlığa terkedildik" dediler.

Gerçekten de, Strong'un 125 milyar dolar, BM Sekretaryası'nın 70 milyar dolar olarak açıkladığı, çevrenin korunması ve yoksul ülkelerin çevreye zarar vermeden gelişebilmeleri için gerekli olan fona; zirve sonunda anlaşıldı ki zengin ülkelerin yapacakları en fazla ek katkı 2 milyar dolardı. Bu da zirveye katılan zengin ülkelerin taahhütlere girmek istemediklerinin göstergesiydi. Gerçi, zirve sonrasında Japonya Dünya Çevre Fonu'na olan katkısını % 50 artırarak, 5 yıl içinde 8 milyar dolar yardım yapacağını açıkladı ⁽¹²⁴⁾. Keza Alman Başbakanı da dünyanın geleceği için üzerlerine düşeni yapmaya hazır olduklarını, Almanya'nın GSMH'nın % 7 gelişme halindeki ülkelere yardım için kullanılacağını ve

Dünya Çevre Fonu'na mali katkı yapmaya hazır olduklarını açıkladı ⁽¹²⁵⁾. Ancak, genelde kuzeyin tavrı olumsuzdur.

Ortak geleceğimiz adlı BM raporunda da belirtildiği gibi nüfus artışı, yoksulluk ve çevre degradasyonu hem nedeni hem de sonucuydu. Bu basit dairenin kırılması için, Dünya Çevre Zirvesi'nden somut sonuç çıktığı iddia edilemez.

Bu olumsuzluklar, yine de Rio'da yapılan son Dünya Çevre Zirvesi'nin önemini azaltamaz. Konferans sonucunda, çevreye zarar vermeden kalkınmanın sürdürülmesi için, iklim anlaşması ve bio çeşitlilik anlaşmalarının dışında: 21. yy'ın "Yeşil Eylem Planı Gündem-21" in Çevresel Haklar Beyanamesi niteliğindeki, Ajanda-21 adı ile adlandırılan 800 sayfa 27 maddeden oluşan Rio Deklarasyonu yayımlandı. Bu deklarasyon, dünyayı kirletmeme sorumluluğuna dikkat çekerek, sanayileşmenin, hava, deniz ve çevre kirlenmesine neden olmaması için önlemleri içeriyor.

Bu deklarasyonun konumuz açısından önemli olan maddeleri ise şunlardır: Tüm insanlığın daha yüksek bir yaşam standardına kavuşabilmesi ve kalkınmanın sürdürülebilmesi için, devletlerin çevreye zarar veren tüketim üretim larını terketmek ve uygun, nüfus politikalarını teşvik etmelidir. Bilimsel ve teknolojik bilgi alışverişi ile kalkınmada işbirliği ile güçlendirilmelidir. Diğer önemli bir madde de, kadınların, çevrenin yönlendirilmesinde ve gelişmesinde hayati bir rolü vardır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için de tam katılımları gereklidir ⁽¹²⁶⁾.

TABLO 1
TÜRKİYE NÜFUSU (1927-1985) *

SAYIM	TOPLAM NÜFUS	NÜFUS YOĞUNLUĞU	NÜFUS ARTIŞI (%)
1927	13.648.000	18	
1935	16.185.0000	21	2.1
1940	17.821.000	23	1.9
1945	18.790.000	24	1.1
1950	20.947.000	27	2.2
1955	24.065.000	31	2.3
1960	27.755.000	36	2.9
1965	31.391.000	41	2.5
1970	35.605.000	45	2.5
1975	40.345.000	52	2.5
1980	44.737.000	58	2.1
1985	50.664.000	65	2.5

Kaynak: DIE, 1985 Genel Nüfus Sayımı

TABLO 2
KIRSAL BÖLGELERDE VE ŞEHİRLERDE YAŞAYAN NÜFUSUN DAĞILIMI (1927-1980) *

Sayım Yılı	Kırsal Bölge Nüfusu (%)	Şehir Nüfusu (%)
1927	83.6	16.4
1935	83.4	16.6
1940	82.0	17.8
1945	81.7	18.3
1950	81.3	18.7
1955	77.5	22.5
1960	73.7	26.3
1965	70.1	29.9
1970	64.3	35.7
1975	58.6	41.4
1980	54.6	45.
1985	48.9	51.1

* Kırsal yerleşim yerleri nüfusu 10.000'den az, şehirleri ise nüfusu 10.000'den fazla yerleşim yerleri olarak alınmıştır.

Kaynak: DIE

TABLO 3
TÜRKİYE'DE ŞEHİR NÜFUSU

YIL	TOPLAM NÜFUS	ŞEHİR NÜFUSU	ŞEHİR NÜFUSU ORANI (%)
1960	27.755.000	7.271.000	26.2
1965	31.391.000	9.343.000	29.8
1970	35.605.000	12.735.000	35.8
1975	40.348.000	16.707.000	41.4
1980	44.737.000	20.330.000	45.4
1985	50.664.000	25.890.000	51.4

* Nüfusu 10.000'dan fazla olan yerler
Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları

TABLO 4
DÜNYA NÜFUS 1950-85: KİLİT GERÇEKLER

SAYI VE ORANLAR	1950	1960	1970	1980	1985
TOPLAM NÜFUS (MİLYAR)					
DÜNYA	2.5	3.0	3.7	4.4	4.8
DAHA GELİŞMİŞ ÜLKELER	0.83	0.94	1.05	1.14	1.17
AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER	1.68	2.07	2.65	3.31	3.66
YILLIK BÜYÜME * (YÜZDE)					
DÜNYA		1.8	2.0	1.9	1.7
DAHA GELİŞMİŞ BÖLGELER		1.3	1.0	0.8	0.6
AZ GELİŞMİŞ BÖLGELER		2.1	2.5	2.3	2.0
KENT NÜFUSU (YÜZDE)					
DÜNYA	29	34	37	40	41
DAHA GELİŞMİŞ BÖLGELER	54	67	67	40	41
AZ GELİŞMİŞ BÖLGELER	17	22	25	29	31

* Veriler geçmiş 10 yıla ilgili, son sütundakiler ise son beş yıla aittir.
Kaynak: Uluslararası Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı, Dünya Nüfusu Beklentileri; 1984'de Değerlendirilen Tahmin ve Beklentiler (New York; B.M. 1986)

TABLO 5
BUGÜNKÜ BEKLENEN NÜFUS HACMI ve BÜYÜME OLAYLARI

BÖLGE	Nüfus (Milyar)			Yıllık Büyüme Hızı (%)		
	1958	2000	2025	1950 1958	1985 2000	2000 2025
Dünya	4.8	6.1	8.2	1.9	1.6	1.2
Afrika	0.56	0.87	1.62	2.6	3.1	2.5
Latin Amerika	0.41	0.55	0.78	2.6	2.0	1.4
Asya	2.82	3.55	4.54	2.1	1.6	1.0
Kuzey Amerika	0.26	0.30	0.35	1.3	0.8	0.6
Avrupa	0.49	0.51	0.52	0.7	0.3	0.1
SSCB	0.28	0.31	0.37	1.3	0.8	0.6
Okyanusya	0.02	0.03	0.04	1.9	1.4	0.9

*Orta varyant tahminleri

Kaynak: Uluslararası Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı. Dünya Nüfus Beklentileri: 1984'de Değerlendirilen Tahmin ve Beklentiler. (New York. Birleşmiş Milletler, 1986)

KAYNAKÇA VE DİPNOTLAR

1. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 2. Cilt, İstanbul İletişim Yayınları, 1984-1985, s. 35
2. Mine Kışlalıoğlu ve Fikret Berkes, Etoloji ve Çevre Bilimleri, Ankara, TCSV Yayını, 1985, s. 14
3. Öznur Özer, "Çevre Konusunda Tanımlar ve Açıklamalar, Çevre Sorunlarına Giriş" Mobil Armağandır.
4. Baykan, Günay, "Yeni Yerleşme Alanları ve Çevre", Şehirleşme ve Çevre Sorunları Konferansı, Ankara, TCSU, Kasım 1987, s. 46
5. Sumru Tümer, "Çevre ve Verimlilik" Verimlilik Dergisi, 29/4 S. 43
6. P. A. Victor, İktisadi Açısından Çevre Kirlenmesi, Çeviren: Faruk Batırel, İstanbul Akbank Kültür Yayınları, 1978
7. Richard Lecomber, İktisadi Büyüme ve Çevre Sorunları Çev: Hülya Şener, İstanbul Akbank Kültür Yayınları, 1983, s. 16-17
8. Ayşe Müezzinoğlu, "Çevre Sorunlarının Ele alınmasında ve Çözümünde Uygulanabilecek Modeller" Çevre Kirliliği Sorunları Sempozyumu (Ege Bölgesi Çevre Kirliliği ve Sorunları, İzmir, 1978, s. 2
9. D. F. Owen, What is Ecolog London, Oxford University Press, 1976 s. 2
10. G. Holister ve A. Porteous, The Enviroment A Dictionary of the World Araund Us Essex Arrow Books, 1976, s. 2
11. Vladimir Sokolov ve Yuri Buzachenko, "Çağdaş Ekolojinin Sorunları" Çev: Celal A. Kanat, Felsefe Dergisi, C. 89/3, s. 29 s.81
12. Aleksander Katsura ve İlya Novik "Bilimler Arasında Etkileşim: Biyosfer ve İnsan Ekolojisi", Çev. Yakup Şahan, Felsefe Dergisi c. 89/3, s. 29, s. 34
13. EP. Odum, Basic Ecology Philadelphia 1971, s. 7
14. Ergun Gürpınar, Çevre Sorunları, İstanbul, 1970, s. 16-24
15. Kılahoğlu ve Merkez, a.g.e., s. 18-26
16. Domingue Simonnet, Çevrecilik, Çev: M. Selami Şakiroğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990 s. 14
17. Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt 4 İstanbul Gelişim Yayınları, 1976, s. 181
18. Owen, a.g.e., s. 87
19. G. Child, What Happened in History, Çev. A. Şenel ve M. Tuncay, Ankara Odak Yayınevi, 1974, s. 17-80-81
20. Ülkü Merter, "Su Ürünlerini Koruma, Kontrol Yasaklar ve Su Kirlenmesi, "Su Ürünleri Semineri" (7-8 Nisan 1988), İstanbul, İstanbul Ticaret Odası yayını, 1988, s. 77

21. Kemal Tosun, "Çevre Bozulması Sorununun İşletme Teorisi ve Uygulamasına Etkileri," *Yönetim Dergisi*, Y0 2, s. 5, s. 5
22. Sermet Erer, *Coğrafi Ekolojide Çevre Sorunları Bozulma (Dekrodaisyon) Aşamaları ve Önlemleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1990, s. 28
23. Tosun, a.g.e., s. 6
23. (A) Baki Erden, *Çağımız ve Çevre Kirliliği*, Ankara, TMMOB Kimya Müh. Od. Yay. 1990, s. 77-79
24. Murat Soydan, "Hava Kirlenmesi", *Yönetim Dergisi*, Y.1, S.4, s. 63-64
25. P. A. Samuelson "İktisat" Çev. Demir Demirel, İstanbul, 1973, s. 139
26. Mehmet A. Memerci, "Sağlık ve Çevre Kirlenmesi I", *Cumhuriyetin Ellinci Yılında İstanbul'un İdari Sorunları Semineri*, (14-17 Mayıs 1973), İstanbul, 1973, s. 154
26. (A) Aysegül Kaplan, *Çevre Sorunları ve Ekonomi*, A.Ü. SBF Dergisi, Muammer Aksoy'a Armağan, Ankara, Ocak-Haziran 1991, s. 281
27. Kemal Tosun, "Çevre Bozulması Sorununun İşletme Teorisi ve Uygulanmasına Etkileri "Yönetim Dergisi", y.2, s.5-12
28. Kemal Tosun, "Çağımızın Sorun ve Bunalımları" *Yönetim Dergisi*, y.3, s. 10, s. 12
29. Orhan Uslu, "İzmir Körfezi'nde Sanayi Kirliliği", *Sanayi ve Çevre Konferansı*, Ankara, TCSU Yayını, Mart 1986, s. 52
30. Kemal Tosun, "Çevre Sorunları, Çevre İlişkileri ve İşletme", *Yönetim Dergisi*, y.4, s. 14, s. 9
31. Soydan, a.g.e., s. 65
32. Maurice Strong, "Çevresel Sorunlar: Uluslararası Bir Bakış", *Yönetim Dergisi*, y.2, s.8
33. Kemal Tosun, "Çevre Bozulması Sorunu ve Biz", *Yönetim Dergisi*, y.2, s.8, s.5-7
34. Erdoğan Alkin, *İktisat*, İstanbul, 1984, s.390-92
35. Larry E. Ruff, "Çevre Kirlenmesinin Ekonomik Anlamı Çevre Kirlenmesi ve Kar Saiki", *Yönetim Dergisi*, y.2, s.8, s.92
37. M. E. Yazgan, "Ankara Kentinden Çıkan, Ancak Karayollarının Çevresindeki Yerleşim Yerleri İçin Ortaya Koyduğu Gürültü Sorununun Çözümünde Yeşil Planlamadan Yararlanma", *Peyzaj Mimarlığı Dergisi*, Ankara, Peyzaj Mimarisi Demeği Yayını, 1976, s.15
38. Ruşen Keleş, *Kentleşme ve Konut Politikası*, Ankara, A.Ü. SBF yayını, 1984, s.436-437
39. F. Yavuz-R.Keleş, *Çevre Sorunları*, Ankara, 1985
40. Kemal Güleş, "Türkiye'de Endüstrinin Gelişmesi ve Çevre Sorunları", *Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Dergisi*, Ekim 1976.
41. Necmi Sönmez, *Sürdürülebilir Tanımsal Kalkınma Türkiye'nin Durumu ve Sorunları*, *Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı* (29-30 Kasım 1989), Ankara, TCSU Yayını, Nisan 1990, s.97-98
42. Rene Dumont, *Uçurum Kıyısındaki Dünyamız*, Çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, Nisan 1976, s.73-75
43. Mihajyo Mesarovic ve Eduard Pestel, *Dönüm Noktasındaki İnsanlık*, (Roma Kulübü İkinci Raporu), Çev. Kemal Tosun ve diğerleri, İstanbul, Haziran 1987, s.9
44. Rauf Arıkan, "Yorum", *Nüfus ve Çevre Konferansı*, Ankara, TÇSV Yayını Mart 1988, s. 79
45. Mesarovic ve Pestel, a.g.e., s. 17-18
46. İbrahim Tanyeri, "Kalkınma, Nüfus ve Çevre", *Nüfus ve Çevre Konferansı*, Ankara TÇSV Yayını, Mart, 1988
47. Reha Bilge, "Ekonomi, Teknoloji ve Çevre Sorunları", *Çevre ve Ekonomi*, Ankara, TÇSU Yayını, Ağustos, 1985, s. 12
48. Tosun, "Çağımızın", a.g.e., s.5
- 48 (A) Erdoğan Alkin, *Geliş ve Büyüme Teorisi*, İstanbul, 1987, s.21
49. Poul Ehrlich, *The Population Bomb*, USA, Standford University, 1968
50. Meadows ve Arkadaşları. *Büyümenin Kurları*, H. D. Meadows *Ekonomik Büyümenin Sınırları*, Çev. Kemal Tosun ve diğerleri, İstanbul, İ.Ü. Yay., 1978
51. Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, İst. Ocak 1980, s. 66
52. Besim Üstünel, "Kentleşme ve Ekonomi İlişkileri Üzerine Bazı Düşünceler" *Şehirleşme ve Çevre Konferansı*, Ankara, TÇSV Yay., Kasım 1987, s.2
53. Mübaccel Kıray, "Metropolitan Kent Olgusu", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehirçilik Enstitüsü Dergisi*, y. 1975, s. 316
54. Süha Göney, *Şehir Coğrafyası I Yerleşme Coğrafyası C.1, 2. Basım*, İst., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1984, s.40-43.
55. Ruşen Keleş, "Kentleşme ve Kamu Yararı", *Ekonomi-Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğler*, (28-30 Kasım 1975) Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yay., 1975, s.4-5
56. Yaşamış, a.g.e., s.51-52
57. Geniş bilgi için bakınız. Tansu Şenyapılı, *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, Ankara, ODTÜ Yay., 1978.
58. Necati Doğru, "Uysa da Uymasa da", *Milliyet Gazetesi*, 28 Mart 1991
59. Zerrin Toprak, "Türkiye'de Kentsel Gelişme ve Yerel Yönetime Katılmada Halkın Rolü", *Çevre 86*

Sempozyumu, İzmir, 1986, s.2

60. Yalçın Tecan, "Yorum", Şehirleşme ve Çevre Sorunları Konferansı, Ankara, TÇSV, yay., Kasım 1987, s.121
61. Üstünel, "Şehirleşme...", a.g.e., s.22
62. Yıldız Mamikoğlu ve Nahit Öztürkcan, "Kentleşme ve Çevre Sorunları", Çevre Sorunları, Ankara, TMMOB Kimya Müh. Ankara Şb. Yay., 1980, S.19-20
63. Kemal S. Kartal, Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme, Ankara, Yurt Yay., 1983, s. 254
64. Cezmi Sevgi, Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondular, İzmir, Aralık, 1988, s. 4
65. Uslu, "Sanayileşme..." a.g.e., s. 74.
66. Nusret Ekin, "Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Sosyo-Ekonomik Etkiler", Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar, İstanbul, SİSAV Yayını, 1986, s. 83-84
67. Ruşen Keleş ve Ertan Ünsal, Kent ve Siyasal Şiddet, Ankara, A.Ü. SBF Yay., 1982, s. 27-29
68. Ahmet Samsunlu, "Yorum" "Nüfus ve Çevre Konferansı", Ankara, TÇSV Yay., Mart 1988, s.111
69. Firuz Demir Yaşamış, Çevresel Yönetim ve Planlama Belediyeler Birliği Yay., Ankara. No: 883, 1989
70. H. Petekkaya, "Büyük Şehirlerde Su Temininde Karşılaşılan Sorunlar ve Darboğazlar", Su Temini ve Kanalizasyon Konferansı (29 Haziran 1978), Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1978, s.2
71. Ahmet Samsunlu, "Türkiye'de Su Kirlenmesi ve Kanalizasyon sistemlerinin Finansman Sorunu", Yönetim Dergisi, y. 2, s8, s.13
72. Rofer. a.g.e, s.122
73. Arif Demirel, "Yorum", Şehirleşme ve Çevre Konferansı, Ankara TÇSV yay., Kasım 1987, s. 93
74. İbrahim Alyanak, "Katı Atık Depolama Yerlerinde Karşılaşılan Zemin Mekanik Problemleri ve Öncelikleri", Uluslararası Çevre 87 Sempozyumu, İst. 1987, s. 62-64
75. Ertuğrul Edin, "Türkiye'de Katı Atıkların Yoketme ve Değerlendirme Yöntemleri ve Boğaz Araştırmaları" Tübitak VI Bilim Kongresi Çevre Araştırma Grubuna Sunulan Tebliğler, Ankara, 1977, s. 317
76. Ocakçıoğlu, a.g.e., s. 116-120
77. Çetin Özek, "Türkiye'de Şehirleşmenin Ana Nitelikleri ve Ceza Adaleti Yönünden Açabileceği Sorunlar", Şehirleşmenin Doğurduğu Ceza Adaleti Sorunlar Sempozyumu, (17-18 Aralık 1973), İstanbul, İ.Ü. Yay., 1974 s. 79
78. Duygun Yarsuvat, "Türkiye'de Şehirleşme ve Ceza Adaleti", Şehirleşmenin Doğurduğu Ceza Adaleti Sorunları Sempozyumu (17-18 Aralık 1973) İstanbul, İ.Ü. Yay., 1974, s. 319
79. Murat Balamir, "Kentleşme, Kentsel Süreçler ve Kent Yapısı", Türkiye Birinci Şehirçilik Kongresi (6-8 Kasım 1981) Ankara, ODTÜ Yay., 1982, s. 20
80. Hande Süher, "Hızlı Şehirleşmenin Şehirçilik Uygulamaları Açısından Yarattığı Sorunlar" Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar, İst., SİSAV Yay., 1986, s. 189
81. Şenyapılı, a.g.e., s. 55-60
82. Ercan Taşlıdil, Kentleşme ve Gecekondular, İzmir. Ege Üni. Edebiyat Fak. Yay., 1989, Geniş Bilgi için bakınız.
83. Feryal Eke, "Ankara'da Alt Gelir Grubunun Kente Uyumu" Türkiye Birinci Şehirçilik Kongresi, (6-8 Kasım 1981) Ankara, ODTÜ Yay., 1982, s. 227-228
84. Ruşen Keleş, 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondular, Ankara, 1983.
85. Erhan Acar, "İşçi Konutu Olarak Gecekondular", Türkiye Birinci Şehirçilik Kongresi (6-8 Kasım 1981) Ank. ODTÜ Yay., 1982, s. 255-256.
86. Ner Vergin, "Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları", Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar, İst., SİSAV Yay., 1986
87. Firuz Demir, Yaşamış, Yerel Düzeyde Çevre Yönetimi Planlamasının İlkeleri ve Yöntemleri, Amme İdaresi Dergisi, s. 25, s. 1 Mart 1992, s. 38
88. Bilge, a.g.m., s. 12
- 88 (A). İbrahim Tanyeri, Kalkınma-Nüfus ve Çevre, Nüfus ve Çevre Konferansı, TÇSV Yay., Ank, 1988, s. 30-31
89. Nazif Kuyucaklı, Türkiye İktisadı İst., 1986, s. 99-100
90. Sabahattin Zenim, Çalışma Ekonomisi, İst. 1986, s. 92-102
91. Ahmet Kılıçbey, Türkiye Ekonomisi, Ank. 1991, ss. 256
92. Nusret Fişek, "Ekonomik Kalkınma, Nüfus ve Hukuk", Ekonomi Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğler, Ankara, 1975, s. 45
93. Hüseyin Mahir Füsunoğlu, "Tarımsal Üretim, Nüfus ve Çevre", Nüfus ve Çevre Konferansı, Ank., TÇSÜ Yay., Mart, 1988, s. 74
94. İbrahim Tanyeri, Sunday Üner, Nüfus ve Ekonomi TÇSV Yay, Ank., 1987, s. 60
95. Aykut Kence, "Biyolojik Çeşitlilik ve Kalkınma", Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, Ank.,

- TÇSV Yay., Nisan, 1990, s. 199
96. H. Mahir Füsunoğlu, "Tarımsal Üretim Nüfus ve Çevre", Çevre ve Nüfus Konferansı, TÇSV Yay., Ank. 1988, s. 60
97. Cengiz Güleç, "Çevre ve Ruh Sağlığı", Çevre Üzerine, TÇSV Yay., Ank., 1991 s. 32-34
98. Kenan Mortan, Sağlık, Nüfus ve Çevre, Nüfus ve Çevre Konferansı, Ank, 1988, s. 142-144
99. Kemal Tosun, "Çevre Sorunları ve Biz", Yönetim, y. 2, s. 8
100. Nazif Kuyucuklu, Türkiye...,
101. Nazif Kuyucuklu, İktisatî Olaylar Tarihi, 3. basım, İst., 1990, s. 63-65
102. Mihajyo Mesaroviç ve Eduard Pestel, İnsanlık Roma Kulübü İkinci Rapor, s. 33
103. M. Kışlalıoğlu-F. Berkes, Ekoloji, s. 127-128
104. Mahir Füsunoğlu, "Tarımsal Üretim, İklim ve Çevre", Nüfus ve Çevre Konferansı, Ank. 1988, s. 74.
105. Ruşen Keleş, "Kentleşme, Nüfus ve Çevre", Çevre Üzerine, TÇSV Yay., Ank., 1992, s. 180
106. BM, Ortak Geleceğimiz, s. 144
107. Turgut Kılıçer, Türkiye'de ve Diğer Ülkelerde Çevre Sorunları, Ank. 1984 s. 122
108. İ. Tanyeri, S. Üner, a.g.e., s. 23
109. Şevket Özdemir, Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık, Ank., 1988
110. TÇSV Türkiye'nin Nüfus Politikası, TÇSV Yay., 1983, s. 22-24
111. Engin Ural, Çevrenin Politik Yöne, Çevre Üzerine TÇSV Yay., Ank., 1991, s. 45
112. TÇSV, Kadın ve Hukuk, TÇSV Yay., Ank., 1985, s. 46-47
113. Milliyet, 11 Temmuz 1992, s. 12
114. Cumhuriyet Dergi, 31 Mayıs 1992, s. 6
115. Sabah, 14 Haziran 1992, s. 11
116. Hürriyet, 2 Haziran 1992, s. 7
117. Sabah 12 Haziran 1992, s. 11
118. Sabah, 14 Haziran 1992, s. 11
119. İstanbul Ticaret Odası Gazetesi, 17 Nisan 1992, s. 6
120. Dünya Gazetesi, 4 Haziran 1992, s. 8
121. Hürriyet, 2 Haziran 1992, s. 7
122. Milliyet, 31 Haziran 1992, s. 6
123. Cumhuriyet Dergisi, 31 Mayıs 1992, s. 9
124. Dünya, 17 Haziran 1992, s. 7
125. İstanbul Bayram Gazetesi, 14 Haziran 1992, s. 6
126. İstanbul Ticaret Odası Gazetesi, 2 Temmuz 1992, s. 11